

notion «concept» is substantiate, suggested by the famous scientists meaning of the definition of the most applied in modern jurisprudence notion is analyzed, the scopes of achievements of phenomenological precedent in these definitions are found out.

Outline the value of the scientific researches optimal version of the formation of the theoretical substantiated definition of the category, as a particular phenomenon, in which expressed particular opportunities (freedoms) of individual, required for its existence and progress in particular-historical conditions, objectively given by the reached level of human evolution and established as international standards is pointed out, that worked out by Lviv law school foundations of human rights recommendations on this issues can be established as standards, as logically valuable elements lied on the basis of this definition mostly take the consequences of the essence of this phenomenon.

Key words: human rights, notions, concept, common theory of law, precedent, phenomenon.

Стаття надійшла 10 лютого 2017 р.

УДК 347.961

М. С. Долинська

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВІЗАНТІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Розглянуто актуальні питання правового регулювання нотаріальної діяльності, зокрема правове регулювання діяльності праорганів нотаріату на території Візантійської імперії. Проаналізовано нормативний акт «Книги Епарха». Окреслено порядок доступу до професії табулярія як праоргану нотаріату. Зроблено висновок, що до цеху (корпорації) табуляріїв також належали викладачі законів і вчителі. Зауважено, що більшість норм «Книги Епарха» є актуальними і нині.

Ключові слова: нотаріальна діяльність, табулярій, примікерій, кафедра.

Постановка проблеми. Нотаріат розвивався зі змінами суспільного устрою та зазнавав постійного впливу з боку держави.

Очевидним є те, що після падіння Західної Римської імперії, інститут нотаріату надалі розвивався і на Заході, і на Сході Візантії, яка існувала до 1453 року.

Розгляд питання правового регулювання нотаріальної діяльності на території Візантії є важливим з огляду на реформування інституту нотаріату та нотаріального законодавства.

Стан дослідження. Питання історії нотаріату в Україні досліджували багато вітчизняних учених, зокрема: В. В. Баранкова, М. М. Дякович, Л. В. Єфіменко, М. Б. Кальницький, В. В. Комаров, О. І. Нелін, М. В. Никифорак, В. Д. Степаненк, В. М. Черниш, Л. Є. Ясінська (Шевчук) та ін.

У працях зазначених науковців висвітлювалися переважно загальні питання нотаріальної діяльності, проте недостатньо проаналізовано правове регулювання нотаріальної діяльності.

Метою статті є аналіз норм «Книги Епарха», відображення накопичення історико-правових знань щодо корпоративності праорганів нотаріату, а також порядку доступу до професії. Методологічною основою цієї статті є і загальнотеоретичні, і спеціальні методи, зокрема порівняльно-правовий та діалектичний.

Виклад основних положень. У Візантії становлення правового регулювання нотаріальної діяльності формувалося на основі рецепції еллінського законодавства. Розвиток правового регулювання праорганів нотаріату ґрунтувався на законодавстві імператора Юстиніана.

Наприклад: *Corpus juris civilis* – звід цивільного права – складається із чотирьох частин: Інституцій (у чотирьох книгах); Дигести або Пандекти – у 50 книгах; Кодексу – у 12 книгах та Новел – 168 нових законів (виданих після другої редакції Кодексу).

Як уважає більшість дослідників, у Візантії нотаріуси відомі як *tabularios* і *notarios*. В. Черниш стверджує, є думка про те, що термін «нотар» у Візантії не використовувався, а «табеліон» переважав над іншими принаймні у VI ст. н. е. Ми погоджуємося з ученим, що табеліони і табулярії – не тотожні поняття [1, с. 17].

Слушно зауважує І. Медведєва й інші науковці, зокрема: «Вперше табеліони згадуються на початку III ст. Ульпіаном (D.48.19.9.4-7), причому в одному ряду з юристами (*iuris studiosi*) і повіреними (*advocati*). Вказані їх функції (*instrumenta formare, libellos concipere, testationes consignare, testamenta ordinare vel scribere vel signare*), а також місця їх діяльності» [2, с. 100–101].

Як наголошує М. Долгов, у Дигестах тільки раз згадується про табеліонів в уривку з книги Ульпіана «Про обов'язки проконсула», але ці відомості настільки мізерні, що зробити якийсь висновок про походження, організацію та відносини цієї установи немає жодної змоги. Як уважає автор, безсумнівним зі змісту тексту є те, що: 1) табеліони за часів Ульпіана готували акти, судові папери, заповіти, що й передбачала їх діяльність, бо Ульпіан уважав, що проконсул міг заборонити їм ці дії на певний термін, або на весь час свого правління провінцією; 2) табеліони перебували під наглядом проконсула, як і юрисконсульти

та адвокати; 3) нагляд за ними з боку останнього здійснювався завдяки звичаю (*moris est*). Не значні відомості про табеліонів простежуються із діоклітіанівської і константинівської епох. В едикті Діоклетіана встановлюється розмір винагороди для табеліонів за складання паперів і документів відповідно до кількості рядків. Імператор Костянтин у двох конституціях (обидві 316 р.) забороняє декуріонам виконувати обов'язки табеліонів і вважає це недостатньо гідним заняттям [3].

У Візантії про нотаріат ідеться у *Corpus Juris Civilis*: у Кодексі Юстиніана: С. 4.21.17, а також С. 1.2.16.6 (3); С. 4.42.2; С. 8.53 (54).32; С. 11.54 (53), 1 рг. У тексті С. 4.21.17 міститься основа «Юстиніанової доктрини табеліонату» [2, с. 101–102], тобто візантійського нотаріату.

Ми погоджуємося, що детальніше нотаріат урегульований у Новелах Юстиніана: № 44, 47, 73. Зокрема 44 Новела, що видана пізніше наведеної конституції, логічно її доповнює, «трактуючи питання зовнішньої організації служби табеліонів» [2, с. 103–106].

В Інституціях Юстиніана нотаріату присвячено – І. 3.23 [4, с. 123].

Докладні «правила діловодства» значно уніфікували зміст нотаріальних документів та вимоги до них, а також дії табуляріїв у певних випадках. Наприклад, згідно з новелою Юстиніана (73.8), коли акт треба було скласти для неписьменних або малограмотних осіб, викликали двох табуляріїв, з яких один підписувався за неграмотного, а інший засвідчував акт [2, с. 103–107].

Законодавчі установи передбачали створення нотаріального акта, який би мав незаперечний характер, як і вся суть законодавства Юстиніана, модернізація і кодифікація якого формувалися, за висловом імператора, «з метою створення точних і незаперечних законів». І вони діяли ефективно. Саме завдяки цьому Юстиніан здобув репутацію «імператора, який ніколи не спить» [5, с. 40].

Уважаємо слушним те, що для дослідження становлення правового регулювання нотаріальної діяльності важливе значення має «Новела імператриці Ірини» (797–802) та «Книга Епарха» [6].

«Книга Епарха» – це збірник постанов, що регламентують діяльність торгово-ремісничих корпорацій Константинополя, текст якого поділений на 22 розділи, 19 з яких присвячені різним цехам.

Відмінність візантійських цехів Х ст. від римських колегій здебільшого полягала у тому, що римські колегії регулювалися державою настільки, наскільки колегії виконували обов'язкові «літургії»; візантійські ж цехи піддавалися внутрішньому державному регулюванню – сфера діяльності, якість виробництва, розміри, закупівля сировини і матеріалів – усе було під контролем епарха. Водночас основна мета цього контролю полягала, з одного боку, в зміцненні візантійського

державного апарату, а з іншого – у збереженні привілейованого становища заможної верстви константинопольських ремісників і торговців, тобто прошарку, статного, що існувала до кінця XI ст.; а також у підтримці візантійської державності [7, с. 21].

Водночас зауважуємо, що «Книга Епарха» не була завершеною працею, дійшла до нас у вигляді рукопису та була виявлена швейцарським ученим Жюлем Ніколем у Женевській бібліотеці 1892 року [4, с. 124].

Ми поділяємо погляд тих авторів, які вважають, що цінність «Книги Епарха» полягає у висвітленні внутрішнього життя цеху, насамперед цеху нотаріусів – табуляріїв [8, с. 124].

Перший титул книги має назву «Про табуляріїв», складається із 26 статей і збігається за текстом із 115 Новелою Лева VI [2, с. 119–122].

Варто наголосити, що процес призначення на посаду табулярія проходив у декілька етапів. Так, у «Книзі Епарха» передбачено, що особа, яка бажає бути прийнятою до табуляріїв, має бути обраною голосуванням, за умови проходження відповідного іспиту за головуванням прімікерія, тобто обраного табуляріями голови професійного об'єднання (цеху табуляріїв) та підпорядкованих йому табуляріїв [4, с. 125].

Іспит повинен підтвердити, що особа володіє необхідним знанням законів, мистецтвом письма більшою мірою, ніж інші. До майбутнього табулярія висувалися високі вимоги щодо людських якостей, а зокрема: не бути балакучим, зарозумілим, не вести розпусне життя [4, с. 125].

У нормативному акті зазначається, що він має бути: релігійним, із чистими помислами, освіченим, розсудливим, повинен говорити літературною мовою, вміти висловлювати думку, а відтак – уміло виявляти підробки в документах і двозначні вислови у тексті угод, що вводяться задля обману.

Важливими, на наш погляд, є норми про те, що, якщо хто-небудь буде викритий у тому, що під час прийому в корпорацію обійшов необхідні законом умови та постанови, то відповідатимуть також і ті, хто за нього свідчив [6].

Вимоги до табулярія встановлено у § 2 розділу 1 «Книги Епарха», зокрема: той, хто прагне бути обраним, зобов'язаний добре знати 40 титулів закону Енхірідіон і 60 книг Василик, пройти курс енциклопедичної освіти, щоб не робити помилок під час складання документа і не допускати у проголошенні промов неприйнятних висловів. Він має бути зрілого віку, розвиненим і розумово, і фізично. У присутності табуляріїв під час загальних зборів повинен оформити власноруч документ (зобов'язання), не допускати у своїй діяльності нічого протиза-

конного, в іншому разі буде позбавлений посади. Тобто встановлено вимоги до табулярія праобразу нотаріуса [8, с. 123].

У документі також регулюється порядок обрання табулярія. Зокрема перед призначенням необхідно за допомогою свідків установити, що претендент «вільний» від усього того, що перешкоджає бути табулярієм, і після іспиту йому належить разом з усім зібранням табуляріїв і прімікерієм відправитися до славнішого епарха міста, будучи одягненим в ефестріду.

Усі члени корпорації повинні скласти присягу, поклявшись Богом та здоров'ям імператорів, що вони не з лестошів чи за протекцією, не через спорідненість або дружбу з кимось обрали його на цю посаду, а виключно за його чесноти, знання, розважливості і здібності до всього, що необхідно для цієї професії. Після скріплення печаткою присяги, затвердження обраного відбувається у секреті епарха, його проводить той, хто є на посаді епарха, після чого обраний приєднується до загальних зборів і зараховується до табуляріїв [6].

Наступний етап проходив у найближчому, за місцем його проживання храмі Божому за участю всіх табуляріїв, одягнутих в ефестріди. У приміщенні церкви прімікерій урочисто посвячував нового табулярія, який присягав на Біблії та був призначений виконувати свої обов'язки на певному робочому місці – кафедрі.

Відтак установлено не лише складання іспиту у відповідній комісії цеху табулярів, порядок призначення на посаду, але й прийняття присяги.

Якщо у X ст. право призначення світського табулярія належало корпорації, з 1043 р. – номофілаку, ректору вищої юридичної школи в Константинополі, то в пізньовізантійську епоху це здійснювалося імператорською простагмою [9, с. 275–279].

Діяльність табулярія проводилася з жорстким контролем з боку прімікерія.

Зокрема у § 5 розділу 1 документа зазначено, якщо табулярій, будучи викликаний прімікерієм із невідкладної справи, раз або двічі не з'явиться, то на перший раз повинен сплатити пеню у розмірі два кератити, вдруге – чотири, втретє – шість кератити. Якщо причиною цього свавілля є зневага, то нехай він буде покараний епархом шляхом тілесного покарання [6].

Також у документі врегульовано випадки вчинення нотаріальних дій двома табуляріями одночасно та правила поведінки табуляріїв між собою.

З огляду на аналіз норм указанного документа робимо висновок, що до цеху (корпорації) табуляріїв також належали викладачі законів

і вчителі. Викладачі законів та вчителі призначалися наказом «епарха», причому попередньо проводиться голосування на загальних зборах табуляріїв і прімікерія, а також викладачів законів і вчителів.

Нормативним актом встановлено, що в разі цього викладач законів, за звичаєм, повинен виплатити «прімікерію дві номісми, загальним зборам – чотири номісми» [6]. З-поміж обов'язків викладачів законів, окрім навчання учнів, було складання законів, однак за складання «документів без особливого наказу епарха, без обрання та перевірки, передбачених для вступу до сімволографів, той повинен піддатися побоям і позбутися своєї посади» [6].

Табулярій мав право мати писаря, однак відповідно до § 24 нормативного акта перед прийняттям на роботу зобов'язаний «представити його загальним зборам і прімікерію, засвідчивши, що той гідний бути прийнятим на посаду писаря» та зі свого гонорару має виплачувати «по 2 кератит на кожную номісму» [6]. Тобто виникла приватна нотаріальна контора. Документ зобов'язував писарів табуляріїв виконувати лише накази своїх господарів (табуляріїв). Якщо писарі будуть займатися іншою роботою, то, піддавшись покаранню, повинні звільнятися без права прийому на роботу іншим табулярієм [6].

Нотаріуси Візантії водночас мали проводити добродійну діяльність. Відповідно до § 20 документа, якщо табулярія, «який зазвичай (постійно) обслуговує який-небудь благодійний заклад, архонтський будинок, монастир, притулок для старців, інший табулярій без причини буде намагатися відсторонити, то він повинен сплатити штраф у розмірі десяти номісм» [6].

Законодавцем встановлено вимоги до прімікерія – голови цеху табуляріїв, який обирався на загальних зборах табуляріїв та затверджувався епархом. Також документом надано право прімікерію після виходу на пенсію внаслідок хвороби, старості або немочі отримувати відповідну винагороду, що належить йому як колишньому прімікерію [4, с. 128].

Варто зауважити, що в § 23 документа не зазначено максимальної кількості табуляріїв. Натомість указується, що «загальна кількість сімволеографів не може перевищувати двадцяти чотирьох» [6].

Законодавець забороняв виконуючому обов'язки епарха, під приводом необхідності, давати заступників, призначати на посаду сімволеографів понад зазначене число (24). Скільки нотаріальних контор, стільки повинно бути і сімволеографів. У разі призначення виконуючим обов'язки епарха більшої кількості, його позбавляли пояса і звання [6].

Також у документі (§ 25) урегульовано порядок оплати табулярію за виконання нотаріальних дій, зокрема за укладення дого-

ворів. «І нехай не намагаються підвищити плату, і нехай не роблять різниці у ставленні окремої особи і залежно від характеру акта, тобто договорів про покупку, шлюбних дарчих, заповітів, угод. Хто ж буде викритий у спробі отримати велику плату, той нехай буде позбавлений кафедри і нехай стримає його єпарх шляхом тілесного покарання» [6].

Доцільно зазначити висновок І. Медведєва, що із титулу дізнаємося про організацію нотаріальної служби у Константинополі та професійну підготовку нотаріусів. Цікаво, що використовується термін «табулярій-символеограф», а не табеліон [2, с. 119–122].

Спектр нотаріальних дій табуляріїв у VI ст. у Візантії був доволі поширеним. Відомий дослідник нотаріату Дж. Феррарі опублікував зразки офіційних нотаріальних документів, у яких є: посвідчення про передачу двору з орною землею та іншими угіддями; документи про призначення на посаду номіка (викладача в юридичній школі); грамота на священство; прохання на ім'я імператора; покази свідків; шлюбні контракти; акт про визнання завершеного навчання, що втратив чинність; зразки заповіту; документи про усиновлення, відпуск на волю, продаж раба і тварини; зразок присяги-обітничі богомолів тощо [5, с. 40].

Документи свідчать про затребуваність нотаріальної функції в цивільних, сімейних, адміністративних та інших правовідносинах. Їх перелік свідчить про те, що діяльність осіб, які виконували нотаріальні функції, була значущою у правовій системі, що існувала за умовного «переходу» від Античності до Середньовіччя. Проте за Юстиніана професія табулярія (*tabellione*) залишалася приватною, не мала публічного характеру, хоча їх діяльність і була певною мірою формалізована та контролювалася. Тому багато актів, наприклад, що стосувалися дарування, вимагали спеціальної процедури інсинуації, тобто підтвердження судом. Доцільно наголосити на висновках А. Єрьомєнка про те, що саме за Юстиніана довіра суспільства до табуляріїв суттєво зміцнилася [5, с. 40].

Висновки. Першим відомим законодавчим актом, що регулював нотаріальну діяльність, була «Книга Єпарха», або як називають деякі вчені – Нотаріальний кодекс. Зазначений документ є підтвердженням значущості у суспільстві табуляріїв, а також їх ранньофеодальної корпоративності.

1. Черниш В. М. Цивільно-правові засади розвитку нотаріату в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. М. Черниш. – К., 2003. – 200 с.

2. Медведев И. П. Очерки византийской дипломатики (частно-правовой акт) / И. П. Медведев. – Л.: Наука, 1988. – 264 с.
3. Долгов М. А. Краткая история нотариата / М. А. Долгов // В мире права. – 2001. – № 3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1146696>
4. Долинська М. С. Становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні: монографія / М. С. Долинська. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 988 с.
5. Ерёмченко А. А. От античности к средневековью: нотариальный акт в контексте формирования доминант европейской цивилизации / А. А. Ерёмченко // Нотариальный вестник. – 2014. – № 12. – С. 37–43.
6. Византийская книга Эпарха. – М.: Издательство восточной литературы, 1962. – 296 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Byzanz/X/Eparch/text.htm
7. Удальцова З. В. Отличительные черты феодальных отношений в Византии / З. В. Удальцова, К. А. Осипова // Византийский временник. – М., 1974. – Т. 36. – С. 3–30.
8. Долинська М. С. До питання рецепції візантійських норм, як передумови зародження нотаріального законодавства України / М. С. Долинська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2014. – № 801. – С. 121–124.
9. Поляковская М. А. Рецензия на книгу: Медведев И. П. Очерки византийской дипломатики / М. А. Поляковская // Византийский временник – BYZANTINA XRONIKA. – М.: Наука, 1991. – Т. 52 (77). – С. 275–279.

Долинская М. С. К вопросу правового регулирования нотариальной деятельности в Византийской империи

Рассмотрены актуальные вопросы правового регулирования нотариальной деятельности, в частности правовое регулирование деятельности праорганов нотариата на территории Византийской империи. Проанализированы нормативные акты «Книги Эпарха». Определен порядок доступа к профессии табулярия как праоргана нотариата. Сделан вывод, что к цеху (корпорации) табуляриев также принадлежали преподаватели законов и учителя. Отмечено, что большинство норм «Книги Эпарха» актуальны и сейчас.

Ключевые слова: *нотариальная деятельность, табулярий, примикерий, кафедра.*

Dolynska M. S. On the issue of legal regulation of notarial activity in the Byzantine Empire

The article deals with the topical issues of notarial activity. The problems of legal regulation of ancient notary service board on the territory of the Byzantine Empire are considered. In the Byzantine Empire, the activity of ancient notary service board was described in the Code of Justinian, Justinian Novels, and Institutions of Justinian. The author analyzes of normative act of the Book of the Prefect or Eparch – a set of charters of the Constantinopolitan guilds of the Byzantine Emperor Leo VI the Wise (886-912), which was called the Notarial code

among notaries. The book of Eparch is the first known normative-legal act that regulated the activity of the tabularium – the ancient notary service board. The first chapter of the book is the college of notaries (contract lawyers). This is the longest chapter in the work and, as it can probably be associated with the reign of Leo VI, predates the other chapters. The chapter sets strict regulations for entry into the college of notaries.

This paper describes the procedure for access to the profession of the college of notaries including requirements to the applicants for specified posts. The candidate for the position must be an educated, intellectual and religious person of the mature age who: has the necessary knowledge of laws, correct language and is able to express opinions in a proper way; got encyclopedic education; passed an appropriate exam. The process of occupation of the tabularium post and swearing is traced. The college of notaries had to conduct its activity within the notarial district – Chair (department). The activity of the college of notaries was carried out under the hard control of primicarium. Tabularium had also to carry out charitable activity. The author concludes that the guild of tabularium (corporation) also included the Faculty of laws and teachers. The requirements for primicarium – a head of the guild that is elected at the general meeting and approved by the diocesan are settled. It is investigated that the normative act regulates the payment of tabularium for notarial acts, including the conclusion of contracts. The author notes that the normative act contains the term «tabularium-symbolograph». The standards of the Book of Eparch is a confirmation of high significance of tabularium in the society and its corporatism.

Key words: notarial activity, tabularium, primicarium, chair (department).

Стаття надійшла 31 жовтня 2016 р.

УДК 94(4778)

П. М. Лепісевич

ПРОТИСТОЯННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ І РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Розглянуто питання діяльності ОУН у роки війни і повоєнний період за незалежність Української держави, протистояння українських націоналістів і радянської влади під час Другої світової війни і після війни, за національне визволення. Розкрито історичні постаті учасників боротьби за незалежність України в ХХ столітті, ґрунтуючись на історичній правді та фактах, які